

Interview met Israël Pels

De toen net afgestudeerde historicus Jan Driever interviewde in het kader van het interviewproject 'Nijmegen 1940-1944' in en rond 1985 verscheidene personen over hun ervaringen. Het ging daarbij vooral om mensen die een rol hadden gespeeld in het verzet en ook om een aantal personen die vervolgd waren. De interviews werden op audiocassette vastgelegd en werden tevens getranscribeerd. Jammer genoeg, zo vinden wij, is er vervolgens te weinig gedaan met deze schat aan gegevens en beschrijvingen. Een deel van de interviews is zelfs opgeborgen omdat ze nog niet geautoriseerd waren. Wij hebben die laatste interviews teruggevonden en een deel ervan gepubliceerd, evenals een deel van de stukken die zich wel in het RAN bevonden.¹

Hier volgt een transcriptie van het interview met Israël Pels, die net als twee broers onderdook na een oproep te hebben gekregen voor een Joods werkkamp. Een van de broers, Nathan, werd opgepakt in de onderduik. Al eerder, in september 1942, werden hun ouders, de vrouw van de andere onderduikende broer en ook Simon, een vierde broer, met vrouw en kind opgepakt.²

Onze transcriptie is gebaseerd op de beschikbare geluidsopname van het interview, waarbij we ook gebruik maakten van het in het RAN gedeponeerde typoscript van het interview, uitgewerkt door de interviewer Jan Driever. De voetnoten zijn van ons, Leo van den Munkhof en Willem Oosterbaan.

Transcriptie van het interview

“Ik ben geboren op 22 januari 1920 in Hoensbroek.³ Mijn ouders hadden vier zonen en ik was de jongste. Van jongens. Zes weken na mijn geboorte zijn we naar Nijmegen verhuisd. Ik ben dus een rasechte Nijmegenaar.

Hoe was de verhouding tussen de Joodse Nijmegenaren en de anderen?

Voor zover ik me kan herinneren was die wel goed. Alles door elkaar. In de jaren '30 hoorden we wel het een en ander over wat zich in Duitsland allemaal afspeelde, maar we dachten dat het hier nooit zo ver zou komen, omdat er in Nederland niet zo veel nazi's waren. Wij hebben het helemaal niet ingezien dat het zo erg zou

¹ De interviews zijn in te zien onder nummer 579_117, Interviews Jan Driever. Van sommige interviews zijn de audiobestanden sinds kort te downloaden.

² Zie ook de artikelen over de werkkampen, over de onderduik en over de razzia van 16 september 1942 op deze site. Zie verder ook de Namenlijst op deze site.

³ Het gezin woonde in die periode daar, maar kwam eigenlijk uit Delfzijl. Eva Koperenberg, de moeder van de vier zonen, kwam uit Eijsden.

worden. We dachten dat zoiets hier niet kon gebeuren: 'Wij zijn Hollanders, het zal hier niet komen'.

In 1939 ben ik in militaire dienst gegaan. In mei 1940 was ik in Achterberg bij Rhenen. Na de capitulatie werden we gevangen genomen en naar Meppen bij Oldenzaal over de grens gebracht. Een dag later zijn we verder gevoerd naar Lückenwalde,⁴ dat ligt tussen Berlijn en Leipzig. Van de Grebbeberg zijn we teruggetrokken naar Fort Honswijk, Fort Vreeswijk,⁵ toen hoorden we van de overgave en zijn we gevangengenomen. Toen zijn we moeten lopen naar Westervoort en van daar zijn we met de trein afgevoerd naar Duitsland. In totaal heb ik een week of drie, vier in Duitsland gezeten.

In Lückenwalde moesten we aantreden en toen liep er een dikke mof langs die er één tussenuit haalde, die hij er als een echt Joods type vond uitzien. Hij zei: 'Jij bent Jood', waarop die man zei: 'Ja, maar er zijn er nog veel meer.' Die Duitser zou dat verder wel uitzoeken, maar dat heeft hij schijnbaar niet gedaan. In Lückenwalde sliepen we in tenten en 's morgens als de tent-Führer kwam, moest er geveegd worden en nog meer van die dingen. Hij had dan een lijst bij zich, dat heb ik gezien, waarop achter de namen van de Joodse jongens een rood kruisje stond. Die moesten dan vegen. Toen ik dat wist, maakt ik dat ik weg was als hij 's morgens kwam. Ik heb dus niet geveegd. Na een week of drie, vier zijn we weer naar Nederland gegaan. We kwamen aan in Westervoort en zijn van daaruit naar Arnhem gegaan, waar we bij mensen werden ondergebracht. Een dag later ben ik naar Nijmegen gegaan, naar mijn ouders.

Kon u toen u in Nijmegen meteen iets merken van discriminatie?

De Duitsers hebben stapsgewijze allerlei anti-Joodse verordeningen uitgevaardigd. Wanneer dat precies begonnen is, dat weet ik niet meer, het ging geleidelijk. Je werd gekleineerd. 's Avonds na zo laat mocht je niet meer buiten komen, je mocht niet in cafés komen, allerhande bordjes, niet in de parken, je mocht alleen op bepaalde tijden in badhuizen komen, enzovoorts. Je zag overal bordjes hangen. Mijn vader

⁴ Op 28 augustus 1939 werd Stalag III-a als een van de eerste zes krijgsgevangenkampen in het Derde Rijk in gebruik genomen. De capaciteit was berekend op 20.000 personen. Het kamp was opgezet volgens de geldende blauwdruk: een lange kampstraat met links en rechts barakken. De eerste gevangenen die het nieuwe kamp op 1 oktober 1939 bevolkten waren 18.000 Poolse militairen. Van midden mei tot begin juni 1940 verbleven er ongeveer 5.200 Nederlandse krijgsgevangenen in Lückenwalde. Velen van hem waren in die periode ondergebracht in grote tenten.

⁵ Tijdens de strijd om de Grebbeberg - inclusief de gevechten bij Achterberg - kwamen 424 Nederlandse militairen om het leven. De soldaten trokken zich terug naar zowel Fort Honswijk als naar het 5 kilometer verder gelegen Fort Vreeswijk.

kwam uit Groningen, evenals een politieagent, ene meneer De Ruiter.⁶ Wij woonden toen in de Stephanusstraat en als De Ruiter langs kwam fietsen, begroetten ze elkaar hartelijk en herhaaldelijk zette hij zijn fiets neer om een kopje koffie te drinken. Toen kwam af dat wij alleen op bepaalde uren in het badhuis mochten. Op een dag ging ik, op de uren dat het toegestaan was, naar het badhuis. Toen kwam De Ruiter, in burger, op me af en zei: 'Wie bent u?' Hij deed of hij me helemaal niet kende, hoewel hij toch vaak bij ons thuis was geweest. Ik zeg, 'Waarom vraagt u dat?' 'Ik ben van de politie'. 'Dan wil toch eerst de aanstelling zien'. Hij is vaak bij ons thuis geweest. Hij wilde gewoon een beetje pesten. Wij wisten wel voor wie we moesten oppassen bij de Nijmeegse politie. Dat was naast De Ruiter ook Wiebe, die de meubels van mijn oudste broer [Simon] heeft gestolen, Kaal en Van Elferen. De niet-Joodse bevolking vond het toch wel erg wat er met de Joden gebeurde, maar ook zij stonden machteloos. De mensen zeiden wel: 'Als wij wat voor jullie doen kunnen ...', maar eigenlijk durfden ze toch niet goed, ze waren ook angstig.

Van de Joodse Raad in Nijmegen weet ik niet veel. Voorzitter was de heer Salomons, de rabbijn. De Joodse Raad heeft niets voor mij gedaan, die mensen konden ook niets doen. Ze waarschuwden ook wel, maak dat je wegkomt. Ze hadden echt geen leuk baantje, want hoe ze het ook deden, ze deden het altijd verkeerd. Op een bepaald moment, we waren nog met drie jongens thuis, moesten we naar het kamp. Een van ons [Andries] was al getrouwd maar woonde nog bij ons thuis in. In augustus 1942 kregen we een oproep dat we ons moesten melden. We moesten ons melden dan en dan 's morgens, zo laat, waar weet ik niet, ik geloof bij het station. Voordien waren we al gekeurd; ik was goedgekeurd voor zware arbeid. Omdat we niet naar zo'n kamp wilden, zijn we ondergedoken. Ik had een adres waar we met zijn drieën naartoe zijn gegaan. Mijn ouders waren thuis, met mijn schoonzus dan.

⁶ J. de Ruiter (Willemstad, 1891), agent gemeentepolitie, werkte vanaf eind 1941 bij de Politieke Dienst. Hij woonde op de Bijleveldsingel en verhuisde aan het begin van de oorlog naar Van Oldenbarneveltstraat 24, bij F. Evers.

Dat was op de Nijmeegse Baan.⁷ Daar hebben mijn broers Nathan, Andries en ik een week of zeven, acht gezeten, totdat er ook een schoonzusje van mijn broer kwam.⁸ Zij kwam uit Groningen en haar man was weggehaald. Enkele dagen nadat zij was gekomen, werden mijn broers en ik op straat gezet. Dat was een moeder en een dochter. Wij zijn toen op zoek gegaan naar een nieuw adres, maar dat was heel moeilijk, want de mensen waren bang. Maar we zijn er toch in geslaagd om een adres te vinden. Een van ons, Andries, is terecht gekomen bij de familie Van Eck,⁹ dat was op de Groenewoudseweg, die mensen zijn allebei overleden. We hadden verschillende adressen. We hebben met zijn drieën gezeten bij de familie Pee in de Jan van Galenstraat.¹⁰ Toen daar onraad was, zijn we met zijn drieën terecht gekomen bij de familie Kruitwagen in Hees.¹¹ Nadat ook daar onraad was, zijn we terug gegaan naar de familie Pee. Mijn broer Nathan is later weer naar de familie Kruitwagen gegaan en daar is hij gepakt. Hij was verraden door Ben Claase, een hele grote boef.¹² Een makelaar; en het bureau bestaat nog, Claase. Misschien ongeveer een week nadat Nathan, Andries en ik waren ondergedoken zijn mijn ouders en mijn schoonzusje, die toen bij hen inwoonde, uit het huis gehaald. Ze zijn naar Westerbork gebracht en later in een kamp overleden. Ik had nog een broer, Simon. Hij had een vrouw en een dochttertje.¹³ Op de St. Annastraat was een Joods

⁷ Wij weten nu niet welk adres bedoeld wordt. De Nijmeegse Baan ligt in de gemeente Groesbeek, deel ervan ook in Heilig Landstichting, toen een buurtschap bij het gelijknamige museum. Misschien gaat het hier om zekere mevrouw Dee of Des of om mevrouw Tuin. Op 13 februari 1946 verklaart Huibrecht van den Berg (19 september 1908): "Mijn vrouw was een vriendin van Greet Aelberts. Nathan kwam tot augustus 1942 geregeld in mijn woning. Omstreeks augustus 1942 toen de gebroeders Pels door het Arbeidsbureau te Nijmegen werden opgeroepen te gaan werken in een of ander kamp te Hummelo, achtten zij het nodig te gaan onderduiken uit vrees voor deportatie. Greet Aelberts, ik, mevrouw Dee en de gebroeders Pels kwamen samen in het huis van Pels aan de Stephanusstraat. Mevrouw Dee stelde voor dat de drie broers bij haar zouden onderduiken en ze bleven bij haar 10 weken. Nathan kwam bij mij en zei dat zijn broer was gegaan naar de familie Pee, Jan van Galenstraat." De verklaring in: Nationaal Archief, verhoren komen uit: CABR 66908, Claase, makelaar Nijmegen.

⁸ Waarschijnlijk wordt hier Elisa Judelewsky, de vrouw van Nathan Blok bedoeld, zie verder onze Namenlijst. Andries was kort voordat hij onderdook gehuwd met Betje Blok. Zie ook noot 26.

⁹ Waarschijnlijk: H. van Eck, Groenewoudseweg 254. Simon woonde op nr. 262. Nu Oude Groenewoudseweg geheten.

¹⁰ Familie Pee, Jan van Galenstraat 54. Daar bleven ze tot juni 1943, toen kwam er een anonieme dreigbrief, inhoudende dat men wist van de onderduik.

¹¹ Bij de familie Kruitwagen gaat het om Aartje Meijer (Harderwijk, 25 november 1868), Dorpsstraat 67, Hees, toen feitelijk een dorp in de gemeente Nijmegen. De straat heet nu Schependomlaan. Zij en een bij haar wonende zoon zijn de onderduikgevers. Zij werd vaak aangeduid als de weduwe Kruitwagen. In de huizen nabij woonden er twee NSB-gezinnen.

¹² Helemaal zeker is dat niet. Zie ook ons artikel over de onderduik vanuit Nijmegen.

¹³ Het gaat om Jetje Levie (31 juli 1912, Arnhem) en hun dochter Evaline Pels (6 december 1941). Zij was pas 9 maanden oud toen zij op 16 september 1942 werd opgepakt met haar ouders.

ziekenhuis.¹⁴ Daar was Simon, hij mankeerde niets, opgenomen. Omdat hij in het ziekenhuis lag, had hij geen oproep gekregen om zich te melden voor een kamp. Toen wij die oproep hadden, zijn we 's avonds met zijn drieën naar dat ziekenhuis gegaan, 's avonds, half zeven, zeven uur, om Simon gedag te zeggen, omdat wij weg moesten. Toen we weer op weg waren naar huis, stond Spier,¹⁵ die op de St. Annastraat woonde, voor zijn deur. Hij vroeg ons hoe het ermee ging. Wij vertelden dat we een oproep hadden, waarop hij zei: 'Je gaat toch zeker niet. Jullie moeten gaan onderduiken en dan geef je mij het adres, dan zorg ik voor pakjes, levensmiddelen en dergelijke.' We gaven geen adres, we zeiden dat we geen adres hadden en dat we naar het kamp gingen. We wisten toen nog niet dat die Van Spier een verrader was, maar je kon eigenlijk niemand vertrouwen, eigenlijk jezelf nog niet. Het is maar goed dat we niet tegen hem gezegd hebben dat we gingen onderduiken, want dan waren we zo opgehaald.

Dat ziekenhuis was een particulier huis en daar is toen een ziekenhuis van gemaakt. Bij de Fransestraat in de buurt. Ze namen mensen op, misschien konden ze het niet redden. Spier heeft de oorlog ook niet overleefd. De Joden waren praktisch allemaal weg uit Nijmegen en toen werd hij ook opgehaald. Ik heb gehoord dat hij op het station in Den Bosch iets ingenomen heeft en toen was het ook met hem gebeurd.¹⁶

De Hooge en Gerritsen, zeggen die namen u iets?

Van De Hooge heb ik wel eens gehoord maar die ken ik niet. Van Gerritsen heb ik noot gehoord.

Dat waren mensen van de SD. U was ondergedoken in 1942. In november was er een grote razzia. Hebt u daarvan gehoord?

In november 1942? Dat weet ik niet meer. Mijn broer Simon is later ook opgehaald. Ik heb er niets van gehoord dat er in november 1942 in Nijmegen een razzia is geweest waarbij een groot aantal Joden zijn opgehaald. Ik heb wel een keer een seintje gekregen, maar dat was eerder, van wie dat weet ik niet meer, dat de jongemannen opgepakt zouden worden. Ik ben toen naar Enkhuzen gegaan. Ik dacht daar veilig te zijn. Daar ben ik een paar dagen gebleven, waarna ik weer naar Nijmegen ben gegaan. Dat was voordat ik echt ondergedoken ben. Ze zijn niet aan de deur geweest om me op te halen.

¹⁴ Joods Ziekenhuis, St. Annastraat 69; in het huis van Josephine Gersons die er ook de hoofdverpleegster was. Voordat het ziekenhuis werd, was het een (heel klein) Joods verzorgingstehuis. Er zijn aanwijzingen dat Simon vervolgens nog in de Maartenskliniek lag, zeker is dat niet.

¹⁵ Bedoeld is: Jacob van Spier (1 januari 1893, Nijmegen), St. Annastraat 80. Hij woonde nagenoeg recht tegenover het Joodse ziekenhuis.

¹⁶ Dat is hoogstwaarschijnlijk inderdaad zo gegaan. Mogelijk op het station van Vught.

Ik heb op verschillende adressen ondergedoken gezeten, onder andere bij mevrouw Van den Berg-Hulsman.¹⁷ Zij woonde in hetzelfde pand als de commissaris van politie. Ik weet de naam niet meer.

Van Dijk?

Kan wel dat het Van Dijk geweest is. Ik geloof het wel ja. Bij haar, op de Mr. Franckenstraat, ben ik één nacht gebleven. Ik ben ook nog bij de familie Otten¹⁸ op de Huygensweg geweest. Daar werd ik huisknecht. Naast Otten woonde notaris Hekking¹⁹ en daar kwam mijn broer Andries, als kok. Otten en Hekking wisten niet dat wij broers waren. De familie Hekking, dat waren fantastische mensen. Ze hadden drie zonen en een dochter. Op een bepaald moment kwam een van die jongens bij me en zei: 'Piet', want ik heette toen Piet, 'jij slaapt daar boven. Als je vannacht iets hoort, hoef je niet te schrikken, want we zijn iets van plan. Vraag maar niet wat.' Ik heb die nacht niets gehoord, maar de volgende dag bleek dat ze bij een overbuurman, dat was een van de kopstukken van de NSB,²⁰ die had daar een auto in de garage staan, toen hebben ze de hele bedrading van de auto doorgesneden, en toen zijn ze hem weer gesmeerd. Een andere zoon van Hekking, ze zaten allemaal in het verzet, is gepakt en naar de Koepel²¹ gebracht, in Arnhem. Op een gegeven

¹⁷ Allegonda Maria Hulsman, op 31 juli 1941 getrouwd met Huibrecht van den Berg. Zij is geboren op 13 april 1914 in Overasselt. Zij gingen na het huwelijk wonen op Mr. Franckenstraat 21. Wij kunnen nu niet traceren over wie Israël het heeft waar hij het heeft over een daar wonende commissaris van politie. Van Dijk woonde daar niet, ook niet in een ander pand op de Mr. Franckenstraat, mogelijk een andere commissaris? Ook Oerlemans, Heijgele, Wiebe en Veltman woonden er niet.

¹⁸ Antonius A. J. M. Otten, transportondernemer, Huygensweg 5.

¹⁹ Henri Hekking, Huygensweg 7 met kantoor op de Oranjesingel. Hij en zijn vrouw Elisabeth Kloppenburg (september 1888) vingen Israël op. Een zoon, Henri (Henny) Hekking (geb. 21 september 1923, Nijmegen was met zijn vrienden Jules Moormann, George Muskens en Eddy Meulenberg lid van de LO-Nijmegen en van de Nijmeegse Knokploeg (NKP). Hij maakte in 1943 het gymnasium af. Hij was actief als koerier. Bij een controle in de trein werd hij gearresteerd op 21 juni 1944 en overgebracht naar het concentratiekamp Neuengamme bij Hamburg en vandaar naar het concentratiekamp Sandbostel in Nedersaksen ten westen van Hamburg. Sandbostel was een buitenkamp van het concentratiekamp Neuengamme. Hij is in kamp Sandbostel op 16 april 1945 overleden. Een andere zoon, Eddy Hekking, werd door de Duitsers gearresteerd in juli-augustus 1944 en naar de gevangenis van de *Sicherheitsdienst* (SD) in de villa Kraton aan de Utrechtsestraat 85 in Arnhem afgevoerd, maar kon ontsnappen. In de Peel wist hij met andere verzetsmensen een aantal Duitsers gevangen te nemen en te houden.

²⁰ Vermoedelijk doelt Israël hier op Hilarius Weibeler (Butzheim, 9 juni 1899), die iets later woonde op St. Annastraat 286. Het pand Huygensweg 11 was het eerste pand in Nijmegen van een Joods gezin (nameijk Isidore van Zwanenberg en Henriëtte de Jongh) dat werd geconfisqueerd. Weibeler ging er even wonen. Hij was kringleider van de NSDAP in Nijmegen; zijn zoon was *Fähnleinführer* van de Hitlerjugend in Nijmegen. Eddy, een zoon uit het gezin Hekking, beweert in een interview dat hij af luisterapparatuur plaatste in het pand.

²¹ De Koepelgevangenis in Arnhem. Eddy verklaart zelf hierover dat hij weliswaar in het verzet zat, maar dat hij bij toeval werd opgepakt. Zie: National Library of Australia - Oral History Transcript.

moment heeft hij een paar van die wachten die bij hem stonden neergeslagen en is over de Rijn gezwommen. Toen is hij ook weggegaan.

Toen ik bij Otten zat, was ik in contact gekomen met de ondergrondse, met een van de kopstukken, Frans van Burken.²² Hij zorgde voor levensmiddelenkaarten. Wij hoefden daar niet voor te betalen. Geld hebben wij nooit gehad. Wij hoefden trouwens voor het onderduiken niets te betalen. De mensen die ons opnamen, verzorgden ons.

Wij hadden tussenpersonen, onder andere Gonnie van den Berg-Hulsman en Greet Aelberts,²³ een tante van de huidige wethouder. Zij hebben heel veel voor ons gedaan en zij sleepten van alles naar de mensen toe, niet alleen voor ons, maar meteen voor de hele familie. Echte armoede heb ik niet geleden.

Bij Otten was op een bepaald moment ook onraad. Ik moest daar dus weg. Een van de jongens van Hekking had een adres voor me. 'Morgen, zondag kom ik je ophalen'. Ik vroeg waar gaan we naartoe. Hij zei, dat zien we wel. Met hun grote hond, en dan liep hij voor. Toen hebben ze me ondergebracht bij de familie Meeuwssen in Lent.²⁴ Daar ben ik geweest tot na de bevrijding.

Tijdens de onderduikperiode kon ik de straat niet op. Vooral in Nijmegen niet, want ik was geboren en getogen Nijmegenaar. Ik zat dus de hele dag binnen te puzzelen, te lezen, te kaarten, we hielpen met de afwas en dergelijke dingen. Het was ontzettend vervelend. Bij Otten was ik huisknecht, daar kwam ik tijd te kort, moest ik koken en bakken, en in Lent hielp ik mee op de kwekerij.

Van de mensen waar ik bij ondergedoken gezeten heb, wist niemand, behalve de allereersten [bijgeschreven: fam. Pee²⁵], dat ik Jood was. Ik deed alsof ik moest onderduiken omdat ik anders naar Duitsland gebracht zou worden.

²² Burken, Franciscus van (Frans), geboren 23 mei 1899 in Renswoude. Een van de centrale figuren in het verzet in Nijmegen. Frans van Burken hielp onderduikers. Na zijn krijgsgevangenschap in Duitsland als dienstplichtig soldaat keerde hij terug naar Arnhem waar hij samen met Piet Hoefsloot, Frans Heinekamp en reservekapitein der Infanterie Jan Hulleman (1900-1944) de verzetsgroep de Oranjewacht opzette. In augustus 1940 sloten politieagent J.B. Onnekink en boswachter W.C. van Buuren zich bij hen aan. In het najaar van 1940 ging Frans van Burken naar Nijmegen en zette daar samen met Johan (roepnaam Dick) Boerrigter, apotheker en afdelingschef bij N.V. Organon in Oss, een gelijke verzetsgroep op. Misschien kenden Israël en Frans elkaar ook wel omdat ze beiden krijgsgevangene waren geweest.

²³ Greet Aelberts (27 januari 1904, Nijmegen) had een relatie met Nathan Pels. Zij was ook de schoonzus van de hoge NSB'er en makelaar Ben Claase.

²⁴ Familie Meeuwssen, Zandsepad 35, Lent. Het gezin had een kwekerij.

²⁵ Dat is bijgeschreven, maar waarschijnlijker is dat het hier gaat om de onderduikgevers op de Nijmeegse Baan, die immers het onderduikplan samen met de broers hadden gemaakt. Het onderduikadres Jan van Galenstraat 54 was niet het eerste adres. Op de Jan van Galenstraat bleven ze tot juni 1943, toen kwam er een anonieme dreigbrief, inhoudende dat men wist van de onderduik.

We waren niet orthodox. Zodoende speelde voor mij niet zozeer de angst om met het onderduiken mijn Joodse identiteit te verliezen. Ik geloof zelfs dat de orthodoxe Joden ook wel anders hebben geleefd, ze konden toch niet anders. Bijvoorbeeld ritueel slachten kon toch niet meer. Wilden ze wat hebben dan moesten ze maar wat anders eten. Mijn broer Andries zat bij notaris Hekking toen ik bij Otten weg moest. Hij is later ook de Betuwe in gegaan, naar Angeren²⁶, dat heeft ook die Hekking gedaan, en hij heeft de oorlog overleefd.

Ongeveer een week na de bevrijding eind september 1944, ben ik de Waalbrug over gekomen, terug naar Nijmegen. Maar ik had niemand meer en mijn broer kwam pas maanden later terug. In die tijd heb ik weer bij vrienden gezeten, onder andere bij Greet Aelbers, die heel veel voor ons heeft gedaan in die moeilijke periode. Pas na de capitulatie, dus pas in 1945, hoorde ik wat er met mijn ouders en mijn broers was gebeurd. Nathan was opgepakt en naar een kamp gebracht. Op een goede dag sprak ik een Joodse man²⁷, die vroeg of Nathan terug was. Hij zei: 'Nou, die kun je elk moment terug verwachten. Ik heb met hem in het kamp gezeten. Hij had daar een goede baan. Hij werkte er als kok en kwam niet te kort.' Dit heb ik later van meer mensen gehoord, maar hij is toch niet teruggekomen.²⁸

²⁶ Bij het slagersechtpaar Evert Buurman en Anna Salemink aan de Molenstraat in Angeren. Dries kende Evert Buurman via het slachthuis in Nijmegen. Op zijn onderduikadres aan de Molenstraat in Angeren was hij volgens zijn persoonsbewijs Jan Houben en was zijn godsdienst protestant. Toen Angeren in 1944 geëvacueerd werd, ging hij mee. Andries was kort voordat hij onderdook gehuwd met Betje Blok. Ook zij werd opgepakt bij de razzia van 16 september 1942 in Nijmegen. In de eerder genoemde verklaring van Huibrecht van den Berg zegt deze dat hij Andries naar Angeren bracht en dat Frans van Burken het adres had geregeld. Aannemelijk is dat de broers Hekking, Gonie Hulsman en haar man Huibrecht en ook Greet Aelberts actief betrokken waren bij de O.D. en zo bij Frans van Burken.

²⁷ Het zou goed kunnen dat Israël hier doelt op Harry van Geuns, een van de weinige Joodse inwoners van Nijmegen die terugkeerden uit een kamp. Harry was ook kok en bakker geweest in een van de subkampen van KL Auschwitz. In dat geval kan het citaat niet kan slaan op KL Buchenwald, waar Harry nooit was. Fritz Langstadt kwam waarschijnlijk wel tegelijk met Nathan Pels aan in KL Buchenwald en heeft getuigd over deze periode, maar noemt daar Nathan niet. Ook Louis de Wijze zat korte tijd in KL Buchenwald. Het is waarschijnlijk dat Israël en Louis elkaar zeker tevoren enigszins kenden, Israël zou hem niet aanduiden met 'een Joodse man'. Louis kwam wat eerder, waarschijnlijk op 27 januari 1945, aan in KL Buchenwald en vertrok van daar niet heel veel later, in, wat later wel een 'dodenmars' heette. Nagenoeg zeker waren ze er niet tegelijk.

²⁸ Nathan werd opgepakt bij Aartje Meijer (geb. 25 november 1868) op de Dorpsstraat 67 in Hees, de huidige Schependomlaan. Hij kwam om in KL Buchenwald. Misschien schetste degene met wie Israël sprak hier een wat rooskleurig beeld van de situatie van Nathan. Nathan poogde bij de arrestatie op 13 mei 1944 nog te ontkomen via de tuin achter het pand. Speciaal hiervoor was een gat in de muur gemaakt. Hij sprong volgens de latere getuigenverklaring van de onderduikgeefster op een zinken dak, waardoor hij zich verried. De agent Hidskes pakte hem daar op. Nathan werd ook erna ondervraagd over de verblijfplaatsen van zijn beide broers, die hij niet verried en mogelijk op dat moment ook niet wist. Hij werd met het door de filmopnamen bekende transport van 19 mei 1944

In het huis van mijn ouders in de Stephanusstraat ben ik nooit meer geweest. Ik wist alleen dat mijn ouders ergens spullen ondergebracht hadden.²⁹ Daar ben ik toen op af gegaan, want ik had zelf helemaal niets meer. Bij een stond wasgoed en toen ik daar kwam zeiden ze dat er NSB'ers waren gekomen die dat hadden weggehaald. Hoe die wisten dat dat wasgoed bij hen was ondergebracht, konden ze niet vertellen. Ze hadden geen aangifte gedaan bij de politie, dus zei ik: 'Kom maar mee, dan gaan we het aangeven.' Toen bleek dat ze de spullen nog hadden en kreeg ik het gauw terug.

In mijn ouderlijk huis woonden al weer andere mensen. Waar de spullen gebleven zijn, weet ik niet, Wel van mijn broer Simon, die op de Groenewoudseweg woonde. Wij hoorden dat zijn bankstel en meubels bij Wiebe³⁰ in de kamer stonden. Daar zijn we met z'n tweeën, Andries en ik, op af gegaan. We hebben het teruggekregen. We hebben toen Wiebe nog opgezocht in zijn cel, want hij moest zeggen dat het zo was. Het eerste wat hij ons toen vroeg, was of we nog een sigaret voor hem hadden. Hij was hondsbrutaal, zoiets zou ik toch niet hebben durven vragen. Hij heeft het wel toegegeven, hij heeft meteen gezegd dat het zo was.

Na de bevrijding heeft het Rode Kruis niets voor ons gedaan. Ze hebben alleen informatie doorgegeven over mijn familie. Eigenlijk heeft niemand iets voor ons gedaan. We moesten onze eigen boontjes maar doppen. Van de overheid konden we wat kleren krijgen, maar die wilden we niet eens, die waren veel te slecht, dat was allemaal oude troep. Later hebben we wel een vergoeding gekregen van de JOKOS, maar ja, wat schiet je daar mee op.

Na de bevrijding is de Joodse gemeenschap in Nijmegen weer een beetje op poten gezet. Er was immers niets meer. De mensen die zich hiervoor ingezet hebben waren: Vromen, Van Gelder, dat is die vader van het schoonzusje van ons, Santcroos, mijn broer Andries en een zekere Marcas, die zit nu in het Westen.³¹

overgebracht naar Auschwitz en werd daar tewerkgesteld, waarschijnlijk in Auschwitz III, vermoedelijk als kok. Op zeker moment is hij in KL Gross Rosen gekomen, een zeer zwaar kamp. We vermoeden wel dat hij er niet lang was. Van daar werd hij overgebracht naar KL Buchenwald, hij arriveerde er op 11 februari 1945. Daar werkte hij inderdaad als kok, maar niet lang, hij kwam al snel in de *Krankenbau* terecht. Hij overleed aan een zware darmontsteking.

²⁹ Het huis op de St. Stephanusstraat werd op 14 oktober 1942 leeggehaald door het bedrijf Van Wezel. Wij weten nu niet waar er tevoren spullen waren ondergebracht. Er is na de oorlog door het Nederlands Beheersinstituut (NBI) waarschijnlijk geen enkel onderzoek ingesteld naar waar de liquide middelen en de goederen van de beide gezinnen Pels zijn gebleven.

³⁰ Wiebe zat bij de Politieke Dienst van de Gemeentepolitie Nijmegen en woonde op de St. Stephanusstraat 48, dus in dezelfde straat als de familie Pels.

³¹ Isaak van Gelder is de vader van Bertha van Gelder. Bertha trouwde later met Samuel Hes, een broer van Rosina, met wie Israël Pels na de oorlog trouwde. Een andere broer is omgekomen in de Shoah. Ook met Bertha van Gelder staat er een interview op deze site. Moritz de Marcas, die ook zat

Voor de oorlog bestond er ook in Nijmegen een zekere rivaliteit tussen de Duitse Joden en de Nederlandse Joden. Wij zeiden altijd wat daar in Duitsland gebeurt dat komt hier niet. Die Duitse Joden waren niet zulke lekkere mensen, daar wilden we niet al te veel mee te maken hebben. Maar dat is wel veranderd.

Mijn broer Alfred zat kort na de oorlog in het bestuur van de Joodse Gemeente, en er was een grote feestdag. Ik werd door hem naar een Duits-Joods gezin³² op de Dobbelmanweg gestuurd. Ik zei, daar ga ik niet heen. Nou zijn het onze beste vrienden.

Uit de oorlog herinner ik me nog dat, toen ik bij Otten zat, Van Burken bij mij kwam om vingerafdrukken te nemen voor een nieuw persoonsbewijs. We zijn er pas later achter gekomen dat hij Van Burken heette. Hij werd erg gezocht en hij had steeds een andere naam. Ik heb toen een vals persoonsbewijs gekregen via de L.O. Je kon niet zien dat het geen echte was. Het was soms wel moeilijk, want ik had een andere naam gekregen en dat moest ik van buiten leren.

Greet Aelberts was koerierster van Van Burken. Ze vertelde een keer dat er een vergadering was geweest van de ondergrondse in het Oranjehuis, van mevrouw Witteveen.³³ Opeens was er een van de koeriers binnen die zei: 'Het is gebeurd'. Er was iemand een kopje kleiner gemaakt. Ben Claase, die verrader, was een zwager van Greet Aelberts. Zo'n smeerlap, ook een WA-figuur. Hij heeft niet alleen Joodse mensen verraden, maar ook de huizen van de Joden verkocht en gekocht. Hij was makelaar. Na de oorlog heeft hij gevangen gezeten.³⁴

Ik heb dus van augustus 1942 tot aan de bevrijding ondergedoken gezeten. Als ik geweten had dat het zo lang zou duren, geloof ik dat ik het niet gedaan zou hebben. Ik geloof dat we dan wel naar het kamp gegaan zouden zijn, want dat onderduiken was toch verschrikkelijk. Voortdurende onzekerheid, je zat vast op een kamertje, je kon de straat niet op, je kon niets. Dat was verschrikkelijk. Daar komt nog bij dat wij niet wisten wat er in die kampen gebeurde. Nee, als ik van tevoren geweten had dat dat onderduiken zo lang zou duren, zou ik het nooit gedaan hebben. Na de

ondergedoken, trok zich al snel terug uit dit werk. Daniël Santcroos was uit Kamp Westerbork ontsnapt en dook onder in Limburg. Hij woonde in de oorlogsjaren tot dan in Amsterdam en eerder in Den Haag en het gezin vestigde zich in 1945 in Nijmegen. Hun zoontje Peter hadden hij en zijn vrouw al meteen na de geboorte in Nijmegen ondergebracht, bij Françoise van Stein en haar man dominee Creutzberg op de Hazenkampseweg.

³² Het zal hier zeker gaan om het gezin Alfred Vyth-Elli von den Driesch. Zij zaten in de oorlog in Nijmegen ondergedoken en woonden na de oorlog in die straat.

³³ Eigenlijk geheten Hotel de Bonte Os, Molenstraat. De eigenaresse, mevrouw Witteveen - Van Gaalen werd al in 1940 opgepakt. Ze kwam later vrij. Het café bleef een centrale rol spelen in de verzetsactiviteiten. Na de oorlog kreeg het hotel wel als bijnaam 'Oranjehuis'.

³⁴ Zie het artikel *De roof van Joods onroerend goed* op deze site.

oorlog heb ik gezegd er kan gebeuren wat je wilt, maar ik ga nooit meer onderduiken”.

De vier broers Pels: Simon uit 1907, Andries uit 1909, Nathan uit 1910 en Israël uit 1920 met hun ouders Eva en Nefthalie.³⁵

³⁵ Foto met dank aan Hetty Van Emden-Pels, dochter van Israël.